

Da Hans Adolf Brorson var paa Valg i Aabenraa og Tønder 1729

Bidrag til Belysning af det danske Sprogs Stilling i de nordslesvigske
Købstæder i 18. Aarhundrede.

Af H. Hejselbjerg Paulsen

1729 valgtes Hans Adolf Brorson til »tredie og dansk Præst« i Tønder, — sikkert en meget skelsættende Begivenhed i hans Liv. Det at tage Afsked med Randerup, har ikke været let for Brorson, thi Randerup var ikke blot hans første Præsteembede, men samtidig hans Barndomshjem, ja Slægtens Hjem i flere Led. Ved mange Baand, synlige og usynlige, maa han have følt sig bundet til Stedet. Meget tungtvejende Grunde maa derfor have foranlediget Brorson til at bryde op fra det forholdsvis velaflagte Embede i Randerup¹ for at begive sig til det fattige Begynderembede i Tønder, hvor han ikke engang kunde regne med at finde en Bolig, men maatte tage til takke med skiftende, fattige Lejevaaninger. Heller ingen Menighed ventede ham der, den maatte han først skabe sig, og oven i Købet maatte han her delvis betjene sig af det tyske Sprog. Hvorfor forlod Brorson sit kære Randerup?

Brorson-Forskningen har accepteret John Hansens Forklaring, at »det sikkert nærmest var for at imødekomme Provst Schrader«, at Brorson tog imod Embedet i Tønder, og Grunden til, at Provst Schrader ønskede ham til Tønder, var — for at citere nævnte Forfatter — »vel nærmest den, at . . Schrader ønskede at benytte sig af ham, der var ham

¹) Præstegaarden var paa c. 80 ha, Embedet rangerede m. H. t. Indkomst som Frederikshavn, Lemb eller Ry. Sml. Bloch-Suhr, Kaldslexikon (1851) p. 504.

bekendt som en dansk Salmedigter, ved Samlingen af en Salmebog, han havde under Arbejde¹.« Selv om denne Forklaring lyder meget plausibelt, er den dog aldeles uden Bevis, og hver Sætning er desuden urigtig. Som vi siden skal se, havde Brorson slet ikke tænkt sig Tønder, men derimod Aabenraa som sin fremtidige Virkeplads. Men hvad kunde her drage Brorsons Tanker og Ønsker, rodfæstet som han var i den vestslesvigske Muld og Natur? Tilsyneladende intet. Som Embedsbroder og foresatte vilde han der finde en selvraadig Mand, Dr. Christian Gottlieb Koch, et stridbart og stejlt Menneske som faa. En Provst, som tilmed var en afgjort Modstander af alt det nye Liv, som piblede frem overalt i Tønder Provsti, det, Brorson selv stod midt i, men som Provsten ved alle Midler søgte at holde ude fra sine Enemærker. Det var Udsigten til den ene Side.

Men dernæst maatte Brorson, hvis han kom til Aabenraa som Diaconus, gøre sig fortrolig med, at her skulde han fremtidigt skifte Sprog. Vel var Byens Diaconus »dansk« Præst, men hans Embedssprog var dog næsten udelukkende tysk; hver Søndag skulde han holde tysk Eftermiddagsgudstjeneste, alle Embedshandlinger skulde udføres paa Tysk, Konfirmandforberedelsen og selve Konfirmationen holdtes paa Tysk. Alt var Tysk undtagen en dansk Prædiken ved den tidlige Morgengudstjeneste Kl. 5 (det er vigtigt at bemærke, at kun Prædikenen, ikke selve Gudstjenesten, var paa Dansk i alle de sønderjydske Købstadskirker). Intet Under, at Dr. Koch straks spurgte, da han hørte Brorsons Navn: Kan Manden Tysk?

Med alt dette i Tankerne spørger man: Hvorfor søgte Brorson just til Aabenraa?

1720erne er et af de mest interessante Afsnit i Sønder-

¹) John Hansen, Hans Adolf Brorson og hans Brødre (1894) p. 54. Sml. Graversen, Salmedigteren Hans Adolf Brorson (1903) p. 25, og L. J. Koch, Salmedigteren Brorson (1932) p. 54.

jylland nyere Historie. Det spirer, gærer, bruser allevegne, et helt Aandens Vejr gaar over Landsdelen. Midt i det alt-sammen staar to unge Nordslesvigere: *Enewald Ewald* i *Højst* og *Nicolai Brorson* i Nabosognet *Bedsted*. En vældig Kraftudfoldelse har disse to hver for sig magtet, og fra disse to Sogne, hvor Røret først skabtes, gik det nye Liv under Navnet Pietisme videre og videre. Har der nogen-sinde været et Filadelfia i Sønderjylland, maa man i saa Fald først og fremmest tænke paa *Bedsted* i 1720erne og 30erne. Nicolai Brorsons Præstegaard var Midtpunktet, ikke blot for Sognets Folk, men for Landsdelens studerende Ungdom, enten Studenterne og Kandidaterne saa kom fra danske eller tyske Universiteter.

Indtil 1727 havde Vækkelsen 2 Ledere. Enewald Ewald er dens menneskelige Redskab, idet han allerede i 1718 begyndte at holde Bedetimer, Katekisationer og gudelige Forsamlinger i Højst. Det er, som om han forløste en slumrende Længsel i Folket. Hvor han kom, og hvor han talte, strømmede store Skarer sammen om ham. I 9 Aar fortsatte Ewald sin Vækkergerning¹, indtil han blev kaldet til Vajsenhuset i København. Den unge Nabopræst i Bedsted blev tidlig hans Medstrider og efter 1727 Bevægelsens Leder, »et skinnende Lys« blev han kaldt i sin Tid. Kredsen omkring disse to Ledere skabte i de samme Aar ogsaa en ny Sang, som overalt sprang frem, væsentlig bestaaende af Oversættelser fra Freylinghausens Salmebog. Allerede i 1722 kan een af Kredsen, Peder Wedel i Døstrup, meddele Professor Francke i Halle, at i de gudelige Forsamlinger synger man Salmer oversat fra Halle-Salmebogen. Ganske tilfældigt naar denne vigtige Oplysning vore Øjne², og saaledes har det nok været i alle de Sogne, hvor Vækkelsen spontant brød frem, i hvert Fald i Bedsted, hvor den nye Sang ogsaa synes at have lydt magtfuldt og inderligt.

1) Sønderjydsk Maanedsskrift, 1954, p. 161—70.

2) Wedels Brev findes optrykt i Schriften des Vereins für schl.-holst. Kirchengeschichte Bd. IX (1930—35) p. 496.

Ogsaa paa det Omraade synes Enewald Ewald og Nicolai Brorson at have været de første Formidlere af de nye kirkelige og kulturelle Strømninger. Et Haandskrift, som efter alt at dømme stammer fra Bedsted, og som fortrinsvis indeholder Salmer af Nicolai og Hans Adolf Brorson, sandsynligvis allerede skrevet eller oversat før 1721, vidner endnu om denne sangglade Vaartid¹.

Bedsted Sogn og dens Præstegaard drog mange. Tidens og Egnens teologiske Ungdom gik ind og ud i Nicolai Brorsons Hjem, — ogsaa Broderen *Hans Adolf* opholdt sig her som Student —, og som Lysbærere bar de Troens Flamme videre. Noget tyder paa, at Brorson, som den Lederskikkelse han var, ogsaa viste dem Vej og Maal og Sted. En af Kredsen, den førnævnte *Peder Wedel* fra Døstrup, kom helt til Stauning i Bølling Herred, hvor han blev Præst (1722—38), senere mødtes de begge igen, idet Wedel blev Brorsons Efterfølger i Hillerød (Slotskirken) og fik den unge *Christian Jensen* fra Bedsted til Kapellan.

Men Bedsted Sogn og det Liv, som rørte sig der, trak ogsaa Lægfolk til. Kirkebogsundersøgelser viser f. Eks., at der paa N. Brorsons Tid og senere endnu har været en meget livlig Forbindelse mellem Bølling Herred og Bedsted, særlig fra Skjern og Stauning, ogsaa fra Sædding og Hanning Sogne drog Folk til Bedsted. Søren Kierkegaards Farbror, Christen, drog til en Farbror i Bedsted, hvor han døde ung. Denne Farbror, *Jesper Christensen*, var som ung kommet til Bedsted, hvor han kom ind i det rige Menigheds-liv og blev holdt fast. Ogsaa to af hans Søstre kom til Bedsted og blev der. Jesper Christensen trak desuden flere fra Skjernkanten til Bedsted, »man kan næsten tale om en hel Invasion af Folk fra Bølling Herred til Bedsted«².

¹) Da jeg senere haaber at kunne fremlægge dette Materiale (paa Grundlag af Thott, 4° 202—4) sammen med Indholdet af et andet Haandskrift fra Agerskov Sogn (i mit Eje), undlader jeg her at anføre Bevis- og Kildeangivelser.

²) Sonderjydsk Maanedsskrift 1953, p. 22 (C. N. Langholz).

At Hans Adolf Brorson havde i Tanke at ombytte Randerup med Aabenraa, maa uden Tvivl skyldes en *Tilskyndelse udefra*. Hvem anden kan der da tænkes paa end just Broderen i Bedsted, Vækkelsens ledende Mand? Paa det Tidspunkt var Nicolai Brorson endnu knyttet med Venskabsbaand til sin Provst Dr. Koch i Aabenraa. Provsten siger senere: Jeg har elsket ham (Nicolai B.) inderligere end alle andre Præster i Amtet, og det skønt han meget vel vidste, hvad der gik for sig i Bedsted Præstegaard og Sogn, og skønt Brorsons hektisk aandelige Virksomhed der ikke huede ham, har han dog holdt Haanden over Nicolai Brorson. Derimod ramte et strengt Edikt de vakttes Forsamling i Løgumkloster¹. Brudet mellem Provsten og Nicolai Brorson indtraf først i Slutningen af 1729, da Dr. Koch indsendte sin kendte Klage over ham. Ogsaa heri ligger maaske et Fingerpeg i Retning af, at det skyldtes Nicolai Brorson, at Broderen Hans Adolf dukker op som Valgkandidat i Aabenraa.

Provst Dr. theol. Christian Gottlieb Koch er særlig blevet kendt for Eftertiden for sin Strid med Nicolai Brorson i Bedsted, idet »han ragede i Brevveksel og Kontroverser med ham»² og ansaa hans Forsamlinger i Præstegaarden for farlige og anstødelige. For Efterslægten kom han derfor til at staa som en stridbar Obscurant, og mange Vredes Skaaler er derfor udøst over hans Hoved. Men der er ogsaa andet og mere at sige om Provst Koch. Hvad der end har været de to Mænd imellem, saa maa Forholdet mellem dem dog have været hjærteligt, og deres forskellige teologiske Syn har ikke hindret, at de stadig kunde være Venner. Nicolai Brorson omtaler da ogsaa senere sin Modstander som en fremragende Mand i Guds Kirke, ja tager endog de stærke Ord i sin Mund: Jeg har inderlig elsket ham. I Virkeligheden var Dr. Koch en af de meget betydelige Provster, Slesvig har haft i 18. Aarh., en lærd og nidkær Mand, som søgte at værne om Aabenbaringens Sandhed og om Kirkelæren og søgte at imødegaa dens Forfalskning. Om Vækkelser tænkte han ikke saa højt, som hans Modstandere. Til Guds Riges Trivsel hører

¹) Ribe Bispesæde 948—1948 (1948) p. 161 f.

²) Kh. Saml. 3. R. VI, 669.

mere end Vækkelser, god, gammel og sund Lære og Skik er mere værd. Det var hans Synspunkt.

Provst Kochs Embedstid (1713—36) faldt i bevægede Aar, hvor han paa den ene Side følte sig forpligtet mod sin suveræne Herre, Hertugen paa Gottorp, som havde sat ham i Aabenraa, og som den sidste af Hertugens Embedsmænd bøjede han sig, nødtvungen og under Protest, for den danske Konge i 1721. Siden faldt det ham svært at indordne sig under Enevældens Centralstyre. Ligesaa selvbevidst og uforsonlig optraadte han paa den anden Side mod Vækkelsens Folk. Fra Top til Taa en Mand af den gamle Skole, som ikke yndede Forandring, ikke kendte og ikke ønskede at kende eller forstaa alt det nye, som rørte sig omkring ham. En tragisk Skæbne hviler altid over slige Mænds Eftermæle, som i en Overgangstid ikke kan og ikke vil forstaa eller formidle. men derimod holder fast ved deres Ungdoms Idealer, tro til Døden. Efterslægten forstaaer sjældent at skrive sine ira et studio og fortegner saaledes Billedet.

Provst Koch kendte ikke til at læmpe sig frem, han var vant til at befale og udstede Ordre. Det hang vel sammen med, at han ogsaa var Godsejer og Storkøbmand (»der vornehmste Kaufmann, denn es geht kein Schiff ab, daran er nicht seinen Theil hat, welches ihn von einigen übel gedacht wird. Doch versäumt er nichts in seinem Amte. Im Predigen ist er kurz und angenehm, im Umgang munter und aufgeweckt¹«.)

Allerede som Student udgav han et Stridsskrift (1697: *Chiliasa Judaizans*) imod Sværmeren Joh. Wilh. Petersen, i Kiel blev han Dr. theol. og herfra kaldte Provst Arnkiel i Aabenraa ham til sig, 1700 blev han Arnkiels Stedfortræder (Compastor og Viceprovst).

Provst Koch har ikke saa lidt Lighed med sin Landsmand *Matthias Flacius*. Som denne var han en Stridens Mand, der saa som sin Livsopgave at værne om den ortodokse Lære. Maaske har Koch haft Flacius som sit store Forbillede, i hvert Fald samlede han et stort Materiale, der skulde udgives som en Fortsættelse af *De Magdeburgske Centurier*². Ogsaa den Majoriske Strid om de gode Gerningers Nødvendighed, som Flacius havde rejst, lod han blusse op igen i sine buldrende Stridsskrifter mod den mærkelige *Andreas Jacob Rackebrand* (»pædagogus ruralis in Diocesi Tunderensi, Lugomonasteriensis«, hvem allerede Generalsuperintendent Josua Schwartz regnede til de »krasse Pietister«). Denne havde i 1707 udgivet »Der Merck-

¹) *Schriften des Vereins für s.-h. Kirchengeschichte* IX, 312 ff.

²) *Ib. Bd. IX, p. 313. Møller, Cimbria literata* (1744) II. p. 428.

würdige Unterscheid zwischen Wercken des Gesetzes und guten Wercken, ohne welchen weder die Heil. Schrift kan gründlich erkläret, noch die nöhtigsten Glaubens-Artickel verstanden«. Provst Koch svarede straks med: »Wiederlegung des merckwürdigen Unterscheides zw. W. . . welchen Andr. Jac. Rackebrandt zur Verdrehung der H. Schrift und Kränckung der nöhtigsten Glaubens-Artickel, neulich vor Augen gestellet hat«. Flere Stridsskrifter fløj frem og tilbage mellem Aabenraa og Løgumkloster i den Anledning¹. A. H. Francke i Halle, som holdt sig nøje underrettet om Forholdene og Udviklingen i det slesvigske, fik da ogsaa at vide, at Koch »sehr wider das gute eifert.«

H. A. Brorson paa Valg i Aabenraa 1729².

1728, 30. April døde Diaconus Chr. Friedr. Lange i Aabenraa³. Samme Dag skrev Provsten til Amtmand v. Mas-sow og udtalte Ønsket om, at Embedet snarest muligt maatte blive besat igen. Provsten var svagelig og tiltroede sig ikke Kræfter nok til at skulle bestride begge Embeder ret længe, selvom Landsbypræsterne overtog den danske Froprædiken. Naar Vakancen alligevel trak ud i næsten 1½ Aar, skyldtes det uden Tvivl Provstens Egensindighed og kværulerende Optræden i denne Sag. Gang paa Gang gav han Anledning til, at Valget og Indsættelsen af den nye Diaconus trak i Langdrag. Navnet Hans Adolf Brorson var ikke uden Skyld i det. Denne Mand ønskede Provsten næppe til Aabenraa.

I det tidligere gottorpske Omraade var Diaconatet i Byen og Præsteembederne paa Landet stadig *Valgembeder* (og forblev saaledes helt til 1920). De to Kirkevisitatorer, Amtmand og Provst, indstillede tre Valgkandidater, Amtmanden to, Provsten den tredie, blandt disse valgte Menigheden saa ved almindelig Flertal den nye Præst.

¹) Cimr. lit. II, 676.

²) Kilder: Aabenraa Visitatorialarkiv C II. 2. Nr. 332. Foruden Provst Kochs Breve er benyttet Nachricht von dem durch den Tod des seel. Herrn Langen erledigten und am 19. Junii 1729 per vota majora auf Hrn. Ericum Fabricium gebrachten Diaconat der Stadt Apenrade.

³) Ahrends Gejstligheden i Slesvig og Holsten II, p. 7. Dødsdato er her fejl angivet.

Byens Magistrat og Raad blandede sig imidlertid omgaaende i Sagen og henvendte sig til Amtmanden med Bøn om, at han vilde sørge for, »dass die Stadt bey ihren juri-bus in hoc casu geschützet würde.« Man mindede ham om, at Borgmester og Raad i den gottorpske Tid altid havde haft jus vocandi, »wenn von dem p.t. Amtman und Probst der gemeine ein candidatus praesentiret worden und die gemeine auf demselben ratione vitae et doctrinae nichts zu sagen gehabt, so hat als denn Bürgermeister und Raht nomine der gantzen gemeine den candidatum auf dem Kirchhof vor der Kirch-thür mundlich vociret und demselben darauf das Vocations-Schreiben extrahiret, gestalt es also 1696 mit der praesentation und vocation des Diaconi Johannis Corvini gehalten worden«. I 1717 derimod var den nu afdøde Diaconus bleven udnævnt og indsat af Kongen. Paa det Tidspunkt var Byen (og Hertugdømmet) i Provstens Øjne uden lovlig Regering og als annoch in fürstlichen Eydt und Pflichten stehender Bedienter ønskede han ikke at medvirke ved et Præstevalg, hvis Udfald ikke blev sanctioneret af Hertugen paa Gottorp. Ogsaa Borgmester og Raad delte Provstens Syn og skød Sagen fra sig. Diaconus Lange blev da udendvidere udnævnt af Kongen og indsat af en fremmed Provst¹. Nu i 1728 laa Sagen anderledes. Hertugdømmet eksisterede ikke mere, men var indlemmet i Danmark, dog mente Byens Raad, at det stadig havde visse Praerogativer, ogsaa m. H. t. Præstevalg i Byen. Kancelliet i København afviste dog pure dette Ønske.

Saa begyndte Tovtrækkeriet mellem Amtmand og Provst. Tvunget af Forholdene maatte Dr. Koch nu samarbejde med en kgl. Amtmand og føje sig under Kancelliets Afgørelser, men kun nødtvungent og vrangvilligt indordnede han sig under den nye Tingenes Tilstand.

¹) I Bedsted gik det til paa samme Maade i 1715, da Nicolai Brorson kom til Embedet, han blev indsat af den kgl. Provst Hoyer i Flensborg, og ikke af Provst Koch.

Begge Visitatorer enedes dog snart om at udpege *Erik Fabricius* som første Valgkandidat¹, dernæst foreslog Amtmanden Studenterne Caspar v. Saldern² og Ægidius Bendixen³. Provsten afviste begge som »inhabiles«, »weil der erste seiner Meinung nach balbuticus und der andere ein spurius wäre.« Skønt begge siden kunde føre Bevis for det modsatte, var Provsten dog ikke tilfreds med dem. Saa foreslog Amtmanden to nye Ansøgere: Pastor *Brorson* i Randerup og Diaconus *Meyland* i Sotrup. Men heller ikke Brorson fandt Naade for Provstens Øjne, da »selbiger sey der teutschen Sprache nicht mächtig«⁴. Tiden gik med vidtløftige Skriverier, og omsider bad Amtmanden Provsten om Tilladelse til, at Valgkandidaterne fik Lov til at prædike i Kirken, »damit man endlich ein und andere Candidatus publice hören möchte.« Ogsaa det afviste Provsten. Saa lod Amtmanden Bendixen, Meyland, Brorson og Fabricius holde en Prædiken paa Amtshuset, Provsten svarede ved at indsende en Klage til højeste Sted »und stellte vor, man suchte ihn von der Mitbenennung der candidaten auszuschliessen und wären die Predigten auf dem Amthause ein nährlicher Gottesdienst.« Denne Skrivelse indbragte Provsten en stram Irettesættelse, og Kancelliet bestemte, at nu skulde det være Alvor med Præstevalget i Aabenraa, Amtmanden skulde foreslaa 2 Candidater, Provsten en tredie. Det blev saa Erik Fabricius og Hans Adolf Brorson, mens Provsten indstillede Wilhelm Fabricius⁵. Endnu engang søgte Dr. Koch at

¹) Født i Løjt kirkeby 1700, Søn af Sognepræst Wilhad F., Student i Kiel og Jena, Diaconus i Aabenraa 1729—82.

²) Født 1703 i Starup, Søn af Sognepræst Sebastian v. Saldern, som igen var en Søn af Borgmester og Amtsforvalter Caspar v. Saldern i Aabenraa. Caspar v. S. blev Kapellan hos Faderen og senere Sognepræst i Starup 1748—73.

³) Født i Flensborg, Compastor i Friedrichsberg ved Slesvig 1731—54.

⁴) Obgleich solches ebenmässig falsch war, citerede Nachricht.

⁵) Født i Hostrup 1702, Søn af Sognepræst Joh. Chr. F., Sognepræst i Ensted ved Aabenraa 1731—48, senere Præst i Varde.

spænde Ben for Brorson og lukke ham ude fra Valget. 11. Februar 1729 skriver han til Amtmanden: Wegen des H. Pastoris in Randrup habe wie vürhin also auch itzo Bedencken. Kan han Tysk? An welcher Fehigkeit mir einige hieselbst, die ihn in der Frühpredigt gehöret, nicht geringe Zweifel machen. Nu ønsker Provst Koch, at Valgkandidaterne først skal holde Gæsteprædikener i Kirken og sender Amtmanden 3 Tekster, som de kan prædike over. Amtmanden ansaa dette for ganske overflødigt, og nye Skrivelser gaar frem og tilbage mellem København og Aabenraa. Kancelliet gav Amtmanden Medhold, og om-sider kunde man skride til Valg. Men en ny Vanskelighed kom til, da Wilh. Fabricius trak sin Ansøgning tilbage og ikke ønskede at være med i dette langtrukne og naragtige Valgopløb. Provsten fik en ny Kandidat indstillet, Thomas Caspar *Tychsen*, Præstesøn fra Rabsted¹, og endelig kunde man fastsætte den 24. Juni (1729) som Valgdag. Ogsaa selve Valget var en langtrukken og besværlig Historie. Prædikenen skulde holdes paa Tysk. »Vor der Predigt traten Hr. Praepositus Koch und Hr. Amtsschreiber Ries, der die vices des Hrrn. Land Raths vertrat, vor dem Altar (Wovon dieser abusive zur lincken Hand stand) und that ersterer eine Rede an die gemeinde, dass sie nunmero auf die 3 Predigten, welche kurz aufeinander von den dreyen candidatis gehalten werden solten, fleissig acht haben solten. Die 3 candidati standen dem Praeposito zur rechten Seite hinunter. Hierauf predigte H. Ericus Fabricius über Math. XI v. 11, 12, 13., demnechst H. Tuchgsen über Malach. IV v. 5, 6, und zulezt H. Pastor Brorson über Math. XVII v. 10, 11, 12, 13. Zwischen denen Predigten wurde ein vers aus dem Gesange: Nun bitten wir den Heiligen Geist gesungen. Nach geendigten Gottesdienst traten abermals Hr. Praepositus und Hr. Amtsschreiber Ries vor dem Altar, und that ersterer die anderweitige Rede an die gemeinde. Man verfügte sich darauf zum

¹) 1729—30 Sognepræst i Klangsøl, død 1730.

Karn-Hause¹, alwo die Stimmen vor dem H. Amtsschreiber und H. Praeposito, welche an einem Tische sassen, in Gegenwart der beyden Kirch-Juraten abgelegt wurden. H. Amtschreiber Ries führte vi officii das protocollum votorum. Die Votantes, welche in der Kirche blieben, wurden nach Ordnung des Registers aufgerufen. Die Wittwen wurden ad suffragium zugelassen, nicht aber die verreisete Schiffer und andere abwesende. Die Wahl fiel endlich auf H. *Ericum Fabritium*, der 103 Stimmen hatte, dahingegen H. *Brorson* nur 53 und H. *Tuycksen* nur 6 vota hatten. 3. August blev F. indsat i sit Embede, og saa først var Vakancen bragt til Afslutning.

Wahlen Kabalen hed det i gamle Dage blandt sønderjydske Præster. Brorson har næppe følt sig vel til Mode under dette aarelange Tovtrækkeri og næppe heller under selve Valghandlingen i Aabenraa. Maaske har han med Glæde hin Dag sadlet sin Hest for at ride hjem til Randerup. Han blev vraget i Aabenraa, men vel derved forskaaet for en Fremtid, som næppe var blevet lys. I Aabenraa skulde han næsten kun udelukkende benytte det tyske Sprog². Meget vilde vel have formet sig anderledes for ham og for os, hvis han hin Dag havde faaet Flertallet af Stemmerne.

1757 foreslog den afgaaende Generalsuperintendent Reuss Brorson som sin Efterfølger paa Bispestolen i Slesvig, »da er in episcopalibus geübet und der deutschen sowohl als der dänischen Sprache mächtig ist.« Meget vilde have formet sig anderledes i Slesvigs aandelige og nationale Historie, hvis *Hans Adolf Brorson* og ikke *Adam Struensee* var blevet Slesvigs Biskop³.

Da den ovennævnte Erik Fabricius i 1782 tog sin Afsked, og der saaledes igen skulde afholdes Præstevalg i Aabenraa, androg Boelsmændene Hans Andreas Petersen

¹) Karnhus den slesv. Betegnelse for Vaabenhus.

²) Se Tillæg.

³) Bernstoffske Papirer, ved Aage Friis, Bd. II (1907) p. 433.

og Mikkel Kok i Kolstrup ved Aabenraa om, at Kirkevisitatorerne vilde paalægge den nye Diaconus at holde en dansk Prædiken hver 3. eller 4. Søndag, da de selv og mange andre ikke forstod Tysk. De fandt adskillige Meningsfæller, samlede en Del Underskrifter og indsendte deres Bønsskrivelse til Visitatoriet. Amtmand og Provst fandt deres Ønske baade rimeligt og beskedent og tilføjede, at ogsaa selve Valgprædiken burde holdes i det danske Sprog. Magistraten, som fik Sagen oversendt til Udtalelse, indhentedes først de deputerede Borgeres (dvs. Byraadets) Erklæring, og ovennævnte Pro Memoria er det Svar, Borgerne gav (jvfr. nedenfor).

Dokumentet er ikke blot interessant, men betydningsfuldt paa flere Maader, da det viser os Borgerskabets Syn paa Sprogsagen i 18. Aarhundrede. Man ser, hvilken uendelig fattig Askepotstilling Modersmaalet »seit uralter Zeit« indtog ved Gudstjenesten. At Sognepræsten kun talte paa Tysk i Kirken, kunde være hvad det var, men at ogsaa Andenpræsten skulde holde sin Gudstjeneste (om Eftermiddagen) paa Tysk, kun benytte det tyske Sprog ved alle sine Embedshandlinger inclusive Konfirmandforberedelsen, og kun holdt en dansk Prædiken — ikke en dansk Gudstjeneste — om Morgen Kl. 5 for Byens Tjenestefolk, maa forekomme en senere Tid hartad utroligt. Man har da ogsaa hidtil regnet med, at Andenpræsten i de nordslesvigske Købstæder talte Dansk ved sine Gudstjenester og Embedshandlinger. Dette er altsaa ikke rigtigt. Men dernæst viser Borgernes Svar, at det ikke er Kirkevisitatorerne, men *Borgerne selv*, som afviste, at det danske Sprog fik en beskedent Plads i Kirkens Forkyndelse.

Saa man saaledes paa Sprogsagen i en *nordslesvigsk* Købstad i Slutningen af 18. Aarh., er det ikke underligt, at de Regensburgske Sprogrescripter siden led Nederlag i Sydslesvig.

Magistraten i Aabenraa svarede Kirkevisitatoriet: Wir finden die von ihnen (Borgerne) wider die vorhabende

Neuerungen angeführte Gründe so wahr, so wichtig und so überwiegend, dass wir kein Bedenken tragen können ihnen unsern gantzen Beyfall zu geben. Da sie die Gerechtsame der Bürgerschaft und was ihnen am vortheilhaftesten ist, so wohl wegen des unabgeändert zu lassenden Haupt Gottesdienstes als auch der deutschen Wahlpredigt ihrem vollem Umfange nach wahrgenommen.

Derved blev det saa, og først efter Treaarskrigens Afslutning i 1851 indførtes fuld dansk Gudstjeneste og dansk Salmesang i Aabenraa.

Det blev altsaa ikke Aabenraa, men derimod Tønder, som blev Hans Adolf Brorsons næste Virkeplads. Her stod en Provst af en hel anden Aandsretning end ham i Aabenraa. Her var han i sin Hjemstavns kære Egn, blandt en Befolkning han forstod, og som forstod ham, her var just de Forhold, som var egnede til at stemme hans Harpe, at udvikle de særlige Naadegaver, der var ham betroet. Her var de grønne Enge, hans Barndoms vide Land og hinsides dem det evige graa og gaadefulde Hav, som fortæller Mennesket, at Flod følger Ebbe, og Ebbe følger Flod.

At Brorson just kom til Tønder, gik noget gaadefuldt til, selv har han nok ogsaa følt det¹. Han, som dannede det rige Hjerte, banede ogsaa de rette Veje.

Der skulde i de samme Dage ansættes en ny Præst i Tønder, hvor den gamle Diaconus Gotthard Joh. *Zwergius* var død 16. Juli i 1729 (Diaconus i Tønder fra 1686). Ogsaa han havde haft de samme Embedspligter som sin Kollega i Aabenraa, dvs. han skulde holde en tysk Eftermiddagsgudstjeneste, forrette alle Embedshandlinger paa Tysk, men desuden holde en dansk Froprædiken; det sidste havde den gamle fritaget sig selv for, idet han lod en Student prædike for sig, dog forrettede han selv det øvrige ved Frotjenesten paa Tysk. Salmesangen var selvfølgelig

¹) I en Skrivelse til Tønder Magistrat af 3/11 1729 skriver han: »... dass bey dieser Sache die göttliche Direction gantz deutlich zu ersehen«.

ogsaa tysk. En Provst Koch havde næppe haft noget at indvende herimod, men Provsten i Tønder, J. H. Schrader, fandt, at det nu maatte være paa Tide at faa ansat en Præst, som baade kunde og vilde betjene Byens Smaaafolk — og Landsognet — i det danske Sprog. Ogsaa hans Forgængere havde fundet dette meget ønskeligt og nødvendigt, nu skulde det være Alvor.

Den nye Præst, Johs. Joachim *Arends*, kom fra Risum ude i Marsken, men var ellers Tøndringer af Fødsel, af en anset og gammel Slægt og kendt og agtet i sin Fødeby. Arends var selvfølgelig af tysk-latinsk Lærdom fra først til sidst, dannet paa Rejser ikke blot til tyske Universiteter, men ogsaa i Holland, England og Frankrig. Paa sin Udenlandsrejse, som maa have strakt sig over flere Aar, stod han i Brevveksling med Provst Reimarus i Tønder, Schraders Forgænger, for at holde denne underrettet om alt det nye i Tiden, i Særdeleshed i Bøgernes vidtstrakte Verden, om Livet ved Universiteterne, om Professorer og lærde Folk, som Arends havde besøgt. Ogsaa *Fr. Breckling*, den gamle Kamphane og Martyr, Arends snævre Landsmand, har han jævnlig besøgt under sit Ophold i Leyden, og han kan meddele Provsten, at Breckling »derselbe alte sey, der zu Handewitt ist gestanden, und von dem Königl. Superintendenten Klotz und seinem Anhang vertrieben. Er hat mir ein par mahl gesagt, dass er von Ihrer Hoch-Ehrw. nichts als gutes gehöret und darüber hertzlich erfreut sey«¹.

Som mange af Tidens Præster var Arends meget salmeinteresseret, den nye Sang fra Halle blev sunget paa baade Dansk og Tysk i Tønder Provsti, og han havde sammen med sine Naboer, Pastor *Thomsen* i Faaretoft (se nedenfor) og *Tychsen* i Humptrup, senere Provst i Haderslev, udgivet »eine kleine collection von erbaulichen alten und neuen Gesänge.« Salmebogen kendes nu ikke, men omtales

¹) Leyden 27/2 1717. Reimarus Arkiv, Tønder Provstearkiv.

²) Reimarus Arkiv, Tønder Provstearkiv.

af Arends i Brev til Reimarus af 28/5 1726². Da Arends var Provst Schraders gode Ven, har Provsten sikkert ønsket sin salmekyndige og meget belæste Ven til Tønder, i hvert Fald var det ham en stor Glæde at se ham valgt i Tønder.

Men Arends stillede en Betingelse. Vilde man i Tønder have ham til Præst, maatte man oprette et nyt Embede, saaledes at han blev fritaget for at betjene Menigheden i det danske Sprog, dette særlige skulde overlades en tredie Mand (at tage sig af Landsognet, det kommende Vajsenhus og den danske Froprædiken). Baade Schrader og Arends søgte at faa denne Sag ordnet baade hurtigt og bestemt. 7. Sept. 1729 forelagde Borgmester *Tychsen* den i et Byraadsmøde og anbefalede den varmt; men de deputerede Borgere søgte at vige udenom under Henvisning til Byens slette økonomiske Forfatning, først da de to Præster tilbød at give Afkald paa en Del af det Offer, som tilfaldt dem ved Vielser og Begravelser til Fordel for den nye Præst, gik Magistraten med til at oprette et nyt Præstembede i Tønder¹.

Provst Schrader handlede hurtigt, han var ingen Ven af vidtløftige Forhandlinger og Skriverier og gik — i Modsætning til sin Kollega i Aabenraa — langt udenom den ufrugtbare Strid. Amtmanden over Tønder Amt var den mægtige og indflydelsesrige J. G. v. *Holstein* i København. Han havde ønsket at beholde Stillingen som Amtmand i Tønder for stadig at have Haand i Hanke med Udviklingen i det Amt, hvor den nye Aandsretning, som ogsaa han stod nær, var i sejrrig Udvikling. Han og den gamle Provst, J. S. *Reimarus*, havde saaledes arbejdet sammen i skøn Harmoni, og dette Samarbejde fortsattes i Schraders Tid. (Schrader havde iøvrigt været Huslærer hos v. *Holstein* i København og skyldte denne sin Udnævnelse til Tønder).

Provsten skrev da straks til sin Velynder og Konvisita-

¹) Nyt var dette Embede egentlig ikke, idet den tredie Præst var Diaconus dog med Tilføjelsen »tredie og dansk Præst«. Nyt var derimod *Archidiaconatet*, som Arends overtog.

tor i København, og bad denne om at udvirke, at Magistratens Beslutning blev godkendt.

Ew. Hoch- und WohlEdlen werden aus den Einlagen ersehen, dass der Herr Past. *Arends* die auf ihn gefallene Wahl im Namen Gottes angenommen, wozu ich Ihnen und der gantzten Stadt und mir selbst von Hertzen gratulire.

Sie werden aber auch zugleich sehen, dass er auf die Bedingung, das *ein dritter Prediger* bald gesetzt werden möge, sein gemühte gefasset. Und hierin muss ich auch meine Nohtdurft nochmahls fürstellen, dass solche Wahl so viel möglich möge beschleuniget werden. Denn die Visitation auf denen Insuln muss ich nohtwendig bey noch gutem Wetter vornehmen, und gleich wohl wolte ich nicht gerne eher dahin, bis diese Sache zum Stande käme. Und da die Arbeit, die derselbe verrichten soll, ein tüchtiges Subjectum erfordert, und weil es ein Amt ist, das erst eingerichtet werden soll, so werden Ew. Hoch- und WohlEdlen wohl selbst ermessen, dass ein Studiosus dazu nicht wohl genommen werden kan, sondern es billig ein schon im Amte stehender Prediger seyn muss.

Dazu werden sich nun wohl wenige finden, die es unter den Umständen, darin er stehen muss, annehmen werden. Doch ist ein Prediger in Düppel Namens *Lundius*¹, der alles hat, was dazu nöthig ist, und auch die vocation, wenn sie an ihn ergehen sollte, nicht ausschlagen wird. Auch glaube ich solches von H. Past. *Thomsen*², der der dänischen Sprache mächtig ist. Diese habe ich wenigstens Ew. Hoch- und WohlEdlen in Fürschlag bringen, und dienstfreundlichst ersuchen wollen die Wahl so viel möglich ehestens zu besorgen.

Gott aber lencke auch hierin Ihrer aller Hertzen so, dass der gemeinde ewiges Heyl dadurch befördert werden.

Ich bin

Ew. Hoch- und WohlEdlen
Dienst-Ergebenster
J. H. Schrader.

Tundern 9. Sept. 1729³

¹) Philipp Hinrich Lundius, født i Lyksborg, Sp. i Dybbøl 1717—37, død 1737. O. F. Arends, *Gejstligheden i Slesvig og Holsten II.* (1932) p. 41. Jfr. Carsten Petersen, *Slesvigske Præster* (1938, ikke i Boghandlen) p. 107.

²) Joh. Thomsen, født i Møgeltønder, Sp. i Faaretoft 1718—30. O. F. Arends a. S. II. 314. Han har vistnok oversat en Del af de pietistiske Salmer til Dansk. Provst Reimarus siger om ham: Ein junger aber feiner Mann, der mit der Zeit ein nützlich Werkzeug werden wirdt. (Schriften des Vereins f. s.-h. Kirchengesch. V. (1913) p. 459.).

³) Tønder Byarkiv. Kirkesager. Sager vedr. Præsterne 1612—1732.

Ogsaa v. Holstein handlede hurtigt, og allerede 19. September forelaa en kgl. Resolution vedrørende Oprettelsen af det 3. Præsteembede i Tønder og Introduction af Archidiaconus Arends. Seks Dage senere fandt Valget Sted, af de deputerede Borgeres 18 Stemmer faldt de 12 paa Pastor *Brodersen* af *Randerup*¹. Saaledes kom Hans Adolf Brorson til Tønder. Før Valget synes hans Navn ikke at være nævnt, endsige da at Schrader har arbejdet paa at faa ham til Tønder. Som det ses af hans Brev til v. Holstein, har han haft 2 andre Mænd i Tankerne, først i sidste Øjeblik, umiddelbart før Valget, dukker hans Navn op.

Let var det ikke for Provst Schrader at finde en Mand, som baade kunde gøre god Fyldest i de Krav, der stilledes til ham, — og de var ikke ringe — og som samtidig vilde tage til Takke med de Kaar, man bød ham, — og de var meget ringe. Der var for det første ingen Embedsbolig, thi Diakonens Hus havde Pastor Arends faaet overladt. Lønnen blev sat til 100 Rigsdaler; Studenten, som hidtil havde holdt den danske Froprædiken, havde faaet 60 Rdlr. (af Klingpungen), Restbeløbet tilbød de to andre Præster (Schrader og Arends) at betale af deres Accidentier.

Boligspørgsmaalet voldte Brorson Bekymringer, og da Valget af ham var stadfæstet, skrev han følgende til Magistraten:

Hoch und Wohl Edle
Hoch und wohlweise
Höchst zu ehrende Herren.

Als mir dererselben vocation zum Diacono und dritten Prediger in Tundern nebst der darauf erfolgten Königl. allergnädigsten Confirmation unterm 3. des jungst abgewichenen Monaths Octobr. wohl geworden, So habe in mehrerem Betracht, dass bey diese Sache die göttliche Direction gantz deutlich zu ersehen, ich auch die Zufriedenheit der wehrtesten Tunderschen gemeine, insonderheit aber meiner Höchstgeehrtesten Herren gegen mich tragende Liebe und gewogenheit zu meinem grössesten Vergnügen vernommen, die zugesandte vocation in nahmen

¹⁾ Dr. Ludw. Andresen, Nordschleswigsche Zeitung 22/11 1929.

Jesu hiemit acceptiren wollen, der zuversichtlichen hoffnung lebend, es werden meine Höchstgeehrtesten Herren solche anstalt machen, dass meine nöthige subsistence bey ihnen finden möge, und da nun vor das allererste, und bevor ich den angetragenen Dienst antreten kan, insonderheit nöthig ist, dass mir eine anständige wohnung angewiesen werde, so habe der betreibung dessen meinen Höchstgeehrtesten Herren ergebenst recommendiren wollen, dagegen versichernd, dass man diese verhinderung ihre abhelfliche masse wird erreicht haben, ich so dan, so weit mir meine umstände immer erlauben wollen, mich in Nahmen Gottes einzufinden keinen anstand nehmen werde.

Der grosse Gott lasse indessen alles zu seines nahmens Ehre und seiner lieben gemeine erbauung ausschlagen, als dessen ewige gnade ich meine höchstgeehrtesten Herren auch empfehle, und mit aller Hochachtung verharre

Meiner höchstzuehrenden Herren
gantz ergebenster Diener

H. A. Brorson.

Randerup d. 3. Nov. 1729¹.

Magistraten besluttede nu at overlade den nye Præst Organistens Hus, og her har Brorson boet indtil 1731, da han flyttede til Storegade, og sidst har han boet i Smedegaden². Først i 1798 fik Diakonen i Tønder sin egen Embedsbolig.

Da man i 1920 satte en Mindetavle for Brorson i det gamle Diakonat i Tønder for derved at vise Efterslægten,

¹) Tønder Byarkiv. Sager vedr. Diakonatet 1729—67.

²) Ludw. Andresen, a. S., sml. Brorsons Verzeichniss über die sämtlichen Beneficia des dänischen und dritten Pastorats in der Stadt Tønder, so mir selbige bey der vor 7¹/₂ Jahr geschehene neuen Einrichtung dieses Dienstes hieselbst reguliret und dem bisher gewesenen Pastori sind gereicht worden, in allertiefster Devotion überreicht von Hans Adolph Brorson. (Tønder Byarkiv, Sager vedr. Diakonatet 1729).

Caput 1.

Der dänische Prediger hieselbst hat noch kein eigen Haus, sondern es ist für deenselbigen bishero von dem Stadt Magistrat ein Haus gemiethet worden, wobey der Prediger von allen Stadts oneribus als auch reparationsumkosten dieses Hauses ist frey gehalten worden.

hvor vor store Digter har boet, og hvor han har skrevet sine Salmer, gik man ud fra som en Selvfølge, at dette Hus havde været Brorsons Embedsbolig og Hjem. Dette er ikke Tilfældet.

I Brorson-Forskningen har man hidtil alt for ofte ladet sig lede af Formodninger og Antagelser, som i og for sig lyder plausible, men som ikke verificeres af det Kildemateriale, som staar til vor Raadighed, og som her er offentliggjort.

Tilbage staar endnu det vigtige Spørgsmaal: Er Tønder den Brorsonske Salmesangs Vugge?¹ Blev Brorson virkelig først her — ved Udgivelsen af Schraders Salmebog 1731 — »stillet Ansigt til Ansigt med Tysklands rige Salmedigtning«?² Besvarelsen af disse Spørgsmaal ligger udenfor denne Artikels Ramme. Her skal blot tilføjes, at Brorson langt tidligere — end hidtil antaget — har kendt den nye pietistiske Sang, den har han allerede mødt som Student i Bedsted, Højst og Løgumkloster, og her har han formodentlig allerede oversat en Del af de Freylinghausenske Salmer.

Tillæg.

Pro Memoria.

Ew. Wohlgebohren und HochEdlen können wir dies Erstauenen nicht verbergen, in welches wir durch die hiebey zurückgehenden Anlagen sind gesetzt worden: denn wir haben nichts weniger erwartet, als dass unter dem Namen der Supplicanten ein Versuch würde gemacht werden in unserm von uhralter Zeit her vorhandenen öffentlichen Gottesdienst eine so merckliche Veränderung wo möglich einzuführen. Diess haben wir uns am allerwenigstens vorstellen können, dass das so ganz verkehrt angebrachte Gesuch der Supplicanten bey den Herren Visitatoren eine so vorzüglich gunstige Aufnahme würde erhalten haben, dass diese nach ihrem Schreiben an den Magistrat vom 27. August das Prätensum wegen Einführung der dänischen Sprache in dem öffentlichen Gottesdienst ultra petitum der Supplicanten und sogar auf die von den præsentandis zum hiesigen Diaconat zu haltenden Wahl-Predigten extendirt ha-

¹) L. J. Koch, Salmedigteren Brorson, p. 65.

²) L. J. Koch, a. S., p. 62.

ben. Wir müssen diese ausserordentliche Begünstigung nothwendig für einen Beweiss annehmen, dass die Herren Visitatoren ebenso stark als die angegebene Supplicanten für die intendirte Neuerung und Umschaffung unsres bisherigen Gottesdienstes eingenommen sind. Wenn es nungleich keinen Zweifel unterworfen ist, dass die vorhabende Neuerrungen von der Beschaffenheit sind, dass in Hinsicht derselben lediglich von Ihro Königl. Mayst. unmittelbar als summo episcopo etwas könne verfügt und entschieden werden; mithin supplicantes sich mit ihrem Gesuch dahin zu wenden gehabt, und solches nicht geschehen, sie a Visitoribus allenfalls dazu hätten müsten angewiesen werden, so wollen wir demnach und lediglich in Rücksicht auf Ew. Wohlgebornen und HochEdlen Auftrag die von uns verlangte Erklärung hiedurch zu ertheilen uns nicht entlegen.

Wir müssen demnach gehorsahmst und ergebenst anzeigen, dass wir abseiten der Bürgerschaft in die vorhabende Veränderung des öffentlichen Gottesdienstes, nach welcher derselbe jeden dritten oder vierten Sonntag in dänischer Sprache solle gehalten werden, *keineswegs einwilligen können*, und diesem Vorhaben widersprechen müssen, und zwar nicht aus Eigensinn oder aus Liebe zum herkommen, sondern wie wir glauben, aus ganz überwiegenden Gründen, die wir Ew. Wohlgebohrnen und Hoch-Edlen zur nähere Beurtheilung nachstehender masen vorzulegen nicht umhin können.

Wir bitten zu dem Ende in Erwegung zu ziehen, dass 1.: Der Gottesdienst seinem ganzen Umfang nach von jeher so wohl in der Haupt als Nachmittags-Predigt deutsch ist gehalten worden und dass also unstreitig die deutsche Sprache unsere Kirchen-Sprache sey.

- 2.: unsere Schulen sind deutsche Schulen und in allen so wohl Haupt- als Neben-Schulen wird so wohl in Religion als sonstigen Kenntnissen deutsch unterrichtet und gelehret.
- 3.: Alle actus ministeriales werden in deutscher Sprache gehalten, die confirmandi in dieser Sprache vorbereitet und öffentlich geprüft, so dass auch alle zum Unterricht und Erlernung authorisirte Bücher deutsch sind.
- 4.: Wenn nun die hiesige Bürgerschaft und die gesammte vorhandene Jugend allen Unterricht in deutscher Sprache genossen hat, so leidet es wohl keinen Widerspruch, dass ihnen der Vortrag in geistlichen Dingen und der öffentliche Gottesdienst allein in dieser Sprache verständlich, und erbaulich seyn muss.

- 5.: Man wende uns ja nicht ein, dass doch in hiesiger Stadt unter der Bürgerschaft im gemeinen Leben dänisch gesprochen wird, denn man bedenke nur, wie himmelweit diese dänische Sprache von der wahren, und vornehmlich von der Kanzel-Sprache verschieden ist, insonderheit wenn diese von einem Mann als seine Mutter-Sprache mit derjenigen Vollkommenheit, Schönheit und Stärke, zu welcher selbige immer mag gebracht seyn, gebraucht und geredet wird. Wir leugnen nicht, dass ein solcher uns und der hiesigen Bürgerschaft immer ganz unverständlich gewesen. Und welche wären wohl nun die Folgen,
- 6.: wenn nach dem Vorschlage der Gottesdienst in dänischer Sprache jeden 3.ten oder 4.ten Sonntag sollte gehalten werden. Unstreitig diese, dass
- 7.: Der Gottesdienst an diesem Tage für uns und die übrige deutsch unterrichtete hiesige Bürgerschaft unverständlich seyn und also auf immer verloren seyn würde. Der Besuch des öffentlichen Gottesdienstes hat, wie denen, die die vorige Zeiten gekannt haben, bekannt ist, in den letzten 20 Jahren so leider genug abgenommen, dass man alle mögliche Vorsicht zu gebrauchen hat, um dazu nicht mehr Anlass zu geben, und hiezu würde man nun durch Einführung der dänischen Sprache eine vorzügliche Gelegenheit darbieten.
- 8.: Hiernächst wäre es eine Selbstfolge, dass die gemeine sich dänische Gesangbücher, eine nicht geringe Ausschreibung über die Stadt, anschaffen, und dass der Cantor in dieser Sprache den Gesang zu führen gleichfalls geschickt seyn müsste, wofür aber derselbe sich schwerlich ausgeben wird.
- 9.: Würde die dänische Sprache zugleich mit der deutschen in unserm öffentlichen Gottesdienst eingeführet, so hätte dieses auch die Wirkung, dass in unsere Schulen in beyden müsste unterrichtet, und der Jugend darin eine gleiche Fertigkeit beygebracht werden. Keiner der jetzigen Schulmeister hat hiezu die gehörige Geschicklichkeit, und sie deswegen abzusetzen, würde wohl eine offenbare Ungeerechtigkeit seyn.
- 10.: Man erwege ferner, dass bey einer jedesmaligen künftigen Besetzung des hiesigen Haupt-Pastorats ein Subject, das in beyden Sprachen gleiche Fertigkeit besitzt, erfordert würde, und wie selten sind wohl diese! Der Herr Consistorial-Raht Bargum ist freilich der Mann, allein wie schwer würde es wohl halten einen 2.ten, der ihm gleich

käme, zu finden, und können wir uns wohl einmal die schmeichelhafte Hoffnung machen, dass er zeitlebens bey uns bleiben wird? Und nicht allein diess, sondern es müssen auch

- 11.: alle künftig hie zu bestellende Cantores und übrige Lehrer in den hiesigen Schulen beyden Sprachen gleich stark seyn, und sind denn diese immer mit der gehörigen Geschicklichkeit zu finden?

Welche Verwirrung würde durch Einführung zweyer verschiedenen Sprachen in Kirche und Schulen entstehen, und wie sehr würde die jetzige Bürgerschaft und ihre Jugend, die in ihrem Christenthum, und in andern Kenntnissen deutsch unterrichtet sind, in der wichtigsten Sache, der Beförderung ihres ewigen Heils, Noth leiden!

Und es fragt sich denn, welche wichtige Umstände und Bewegungsgründe haben sich hervorgethan, die eine Abänderung unsers von Jahrhunderten her bestehenden deutschen Gottesdienstes nothwendig machen, oder nur als nützlich anrathen? Unsers Wissens keine andere als die, dass abseiten der Eingesessenen zu Collstrup, Aubek, Strogaard und Jürgensgaard bey den Herren Kirchen-Visitatoren darauf aus dem grunde soll angetragen worden seyn, dass sie von der deutschen Sprache allgar nichts verstehen sollen.

Eine gewiss ganz besondere Erscheinung, dass man hat glauben können im Namen dieser, die höchstens aus 20 Eingepfarrten bestehen mögen, und nicht den 20.ten Theil der ganzen Gemeinde ausmachen, eine Abänderung des Gottesdienstes zu bewirken, und billig müssen wir uns wundern, dass ein darauf abzielendes Gesuch Eingang gefunden hat. Ja es ist gewiss, und könnte allenfalls erwiesen werden, dass unter andere sämtliche Eingesessene zu Collstrup nicht einmal an dem Gesuch Theil nehmen, sondern öffentlich dawider protestiren. Es wäre daher sehr heilsam gewesen, wenn das eingekommene Memorial d. H. Concipienten wäre zurückgegeben und derselbe zuförderst zu Beobachtung desjenigen, was in dem § 6 der Advocaten-Ordnung vom 7. März 1720 wegen der abseiten einer Dorfschaft oder andere Commüne zu übergebenden Bittschrift in Hinsicht deren Unterschrift allen advocaten zur Pflicht gemacht ist, angewiesen worden. Denn alsdenn erst hätte das eingereichte Gesuch fidem, und dennerst wäre man vergewissert, dass es damit seine Richtigkeit hätte. Gesetzt nun aber, dass sämtliche rubricirte Supplicanten ihm Vollmacht zu dem Gesuch gegeben hätten, so sind sie als ein so ganz geringer Theil

wohl nicht befugt, auf eine Abänderung des uhralten Gottesdienstes zu bestehen, die jetzigen Umstände in Hinsicht ihrer sind eben dieselbe, die sie von jeher gewesen, zu allen Zeiten haben in Collstrup und zuweilen auch an den andern Oertern Leute gewohnt, die vom Lande hierin gekommen sind, und in der dänischen Sprache erzogen gewesen, ohne deswegen auf einige Neuerung zu denken. Es ist auch einem jeden vor Augen liegende offenbare Unwahrheit, wenn in suppliciis angegeben wird, dass sie sämtlich von der deutschen Sprache allgar nichts verstehen, denn sind z. B. die Besitzer von Strohgaaud und Jürgensgaard in den hiesigen Schulen unterrichtet und deutsch confirmirt worden, so dass sie also wohl deutsch verstehen müssen. Der Her Hegereiter von Bergen ist ein geborner Deutscher und Andreas Fabricius spricht fertig deutsch, anderer nicht zu gedenken. Es mögen 3 oder höchstens vier in Collstrup seyn, die neulich Höfe angenommen haben, von denen das vorgeben wahr seyn mag, und die dann auch die vorhabende Neuerung aufs Tapet gebracht.

Es wäre die grösste Ungerechtigkeit, wenn ihrentwegen die ganze Gemeinde leiden, und in ihrem Gottesdienst sollte gestört werden. Zumalen dieser wenigen Dänen Kinder ebenfalls die hiesige Schulen besuchen müssen, und also eben so wohl, wie alle übrige deutsch lernen und unterrichtet werden, sie selbst aber und ihre dänische Domestiquen da sie so gut als in der Stadt wohnen ganz gemächlich die Früh Predigten, wenn es sonst ihr Ernst ist, besuchen können, woselbst sie jeden Sonntag Gelegenheit haben eine dänische Predigt zu hören.

Wir als Repräsentanten der Bürgerschaft können in Rücksicht auf selbige und aus den vorangeführten Gründen keineswegs darinn einwilligen, dass eine zwiefache Sprache in unserm öffentlichen Gottesdienst eingeführt werde, protestiren vielmehr hiedurch aufs feierlichste dawider, und ersuchen zugleich einen Hoch Edlen Magistrat gehorsamst für die Aufrechthaltung der bisherigen und uhralten Verfassung des hiesigen Gottesdienstes mit möglichster Sorgfalt zu wachen, und alle schädliche Neuerungen abzuwenden, sich aus allen Kräften angelegen seyn zu lassen.

Was nun hiernächst der Umstand, dass die Wahl-Predigten zur Wiederbesetzung des hiesigen Diaconats *dänisch* mögen gehalten werden, betrifft, so haben die Herren Visitatores in ihrem Schreiben, vom 27. Aug, zwar angeführet, dass die Collstrupper p. p. darauf *gleichfalls* angeführet. Allein ihre Bittschrift zeugt offenbar vom gegentheile, und dass sie mit keiner

Silbe darum gebeten. Wir müssen dieses also als einen Zusatz der Herren Visitatoren ansehen, welchem wir aber aus den vorhergehenden Gründen ebenso wenig beypflichten können. Es sind überdem die Wahl-Predigten zum Diaconat immer deutsch gehalten worden. Die deutsche Sprache ist, wie wir schon vorhin angeführt, unsere Kirchensprache, die die Bürgerschaft in geistlichen und Religions-Sachen alleine versteht. Der Diaconus muss die Nachmittagspredigten und Kinder-Examina in deutscher Sprache halten, alle Actus ministeriales, Beicht-Reden p. p. darinn verrichten, und die Jugend in deutscher Sprache zur Confirmation vorbereiten und öffentlich confirmiren, so dass die deutsche Sprache für ihn die Haupt- und für die wählende Eingepfarrte diejenige Sprache ist, die sie verstehen. Der Umstand, dass er zugleich eine dänische Predigt in der Früh-Predigt hält, verändert hierin eben so wenig, wie vorhin etwas, denn diese ist eigentlich und allein für die dänische Dienstboten eingerichtet, welches aber bey der Wahl-Predigt nicht in Betracht kommt, und man ja ohnehin annehmen muss, dass diejenigen, denen von Ihro Königl. Maytt. das Praesentationsrecht anvertraut ist, keine andere candidaten aufstellen werden, als solche, die zugleich dänisch zu predigen einige Fähigkeit haben, da ihnen die hiesige Verfassung hinlänglich bekannt ist.

Wir müssen daher nomine der Bürgerschaft lediglich darauf bestehen, dass die Wahl-Predigten in deutscher Sprache gehalten werden, und Ew. Wohlgebohrnen und HochEdlen abermals auffordern dafür zu wachen, dass auch hierin keine Neuerung möge eingeführt werden.

Apenrade den 23. Sept. 1782.

Mich. Jebsen S. Jensen P. B. Hansen Boy Nissen
 Ambrosius Heinrich Lange Jürgen Koch Hinrich Brandt
 Hinrich Nissen Ch. Kellner Jens Jensen Jacob Sedien.

¹⁾ Aabenraa Visitatorialarchiv. Betreff. die Haltung des Gottesdienstes zu Apenrade 1748—1802. Landsarkivet, Aabenraa.